Ґустав Ландґраф

ПРО КРАСНОМОВСТВО ЦІЦЕРОНА У ПРОМОВАХ НА ЗАХИСТ ПУБЛІЯ КВІНКЦІЯ ТА СЕКСТА РОСЦІЯ АМЕРІНСЬКОГО[1]

З латинської мови переклали
Галина Шепель, Анна Дзюб'як, Олена Дутко,
Юлія Дядько, Христина Кобко, Дарина Сич, Леся Чебан

Філософ Сенека[2] в одному листі[3] (108, 24–35) описав майбутнього філолога, як він його собі уявляв[4], – на нашу превелику втіху[5]. Коли він у цьому фрагменті загально показує, що у вихованні майбутнього філолога чимало залежить від того, з якою метою наблизишся до будь-якої справи[6]; видається, що він потребує пояснення давніх творів [*i*] з цієї причини наводить певні приклади з Верґілія[7]. З них найважливішими для нас є три, бо саме ними Сенека дуже виразно окреслює цей спосіб пояснення, який лишень у наш час розкривається ясніше та повніше: щоби стиль висловлювання, властивий кожному письменникові, достеменно виводити з окремих книг

---

[1] Landgraf G. E. A. *De Ciceronis elocutione in orationibus pro P. Quinctio et pro Sex. Roscio Amerino conspicua.* Würzburg 1878, с. 3–6.

Пропонований переклад є частиною докторської дисертації Ґустава Ландґрафа (1857–1932), відомого німецького класичного філолога та педагога, котрий захистив її в 1878 році; був видавцем і коментатором промов Ціцерона; вивчав особливості Ціцеронового стилю; працював, зокрема, в науковому часописі «*Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*» («Архів латинської лексикографії та граматики»); брав участь у підготовці «*Thesaurus Linguae Latinae*» («Словник латинської мови»); написав підручник «*Lateinische Schulgrammatik*» («Латинська шкільна граматика»), який було перекладено французькою та італійською мовами; був асистентом у гімназії у Шпаєрі, професором у гімназії у Швайнфурті, очолював гімназію в Байройті, а згодом став ректором Максиміліанської гімназії Мюнхена.

[2] Луцій Анней Сенека (лат. *Lucius Annaeus Seneca*; 4–65 рр.), або Сенека Молодший (лат. *Seneca Minor*) – давньоримський поет, оратор, драматург, філософ і політик.

[3] Seneca. Ad Lucilium epistulae morales // *Loeb Classical Library 77*. Cambridge 1925, т. III, с. 244–252.

[4] Лат. «*animo praesumere*» («передбачати», «очікувати») – усталений вираз.

[5] Лат. «*cum nostra iucunditate*» – невластивий для латинської мови зворот, що наслідує рідну мову автора.

[6] Ідеться про те, що філософ і філолог тлумачитимуть один і той самий текст по-різному.

[7] Публій Верґілій Марон (лат. *Publius Vergilius Maro*; 70–19 рр. до Р. Х.) – один із найвидатніших давньоримських поетів.

автора, а для цього передусім [*укладати*] велику добірку висловлювань, або, що так скажу, покажчик, і відтворювати тлумачення та виправлення самого письменника.

Проте в такому покажчику потрібно розрізняти *власні* слова та вислови письменників і ті, які запозичено *з інших джерел*. У цьому фрагменті, про який згадано вище, Сенека в обох випадках навів пречудові приклади: й у частині про «*Тікає* невідворотно *час*» (Георгіки[8], III, 284) і «Кожен найкращий *день* життя нещасних смертних першим *тікає*» (там само, 66), додаючи: «[майбутній граматик] нехай звертає увагу на те, що кожного разу, коли Верґілій веде мову про швидкість часу, він уживає слово *тікає*[9]»[10]; і в [*рядках*]: «Підступають *хвороби* й невтішна *старість*» (там само, 67) і «Панують бліді *хвороби* й невтішна *старість*» (Енеїда[11], VI, 275), додаючи: «стверджує, що Верґілій завжди ставить поряд *хворобу* і *старість*»[12].

В іншій частині пояснення він знайшов приклад із Верґілієвих «Георгік» (III, 261): «Над яким *гримлять* величезні *небесні ворота*», – зазначає, що ці слова Верґілій запозичив із якоїсь епіграми *Еннія*[13], [*а*] сам Енній – із *Гомера* (Іліада, V, 749: «*πύλαι μύκον οὐρανοῦ*» – «загриміли ворота небесні»). І дуже влучно додає: «[*Філолог*] *уважає себе щасливим*, знайшовши, звідки Верґілієві спало на думку сказати: "Над якими... і т. д.", [*і*] запевняє, що Енній украв це в Гомера, а Верґілій – в Еннія"»[14].

Одначе ті, хто сьогодні в такий спосіб пояснює давні твори, не зупиняються на висновку такого штибу тлумачення, але – після того, як талант і здібності письменників упродовж років, що минули, змінилися, – показують, що спосіб мовлення також змінився і став досконалішим.

Також мій найученіший наставник *Вельфлін*[15] довів, що така зміна мовлення є очевидною в працях Таціта[16], який у своїх ранніх творах удавався до цілком іншого виду красномовства, ніж у пізніх. Адже у книзі, названій

---

[8] «Георгіки» (лат. «*Georgica*») – дидактична поема Верґілія.

[9] Лат. «*fugit*» – «тікає» або «біжить».

[10] Seneca. Ad Lucilium epistulae morales, c. 244.

[11] «Енеїда» (лат. «*Aeneis*») – епічна поема Верґілія.

[12] Seneca. Ad Lucilium epistulae morales, c. 248.

[13] Квінт Енній (лат. *Quintus Ennius*; 239–169 рр. до Р. Х.) – давньоримський поет.

[14] Seneca. Ad Lucilium epistulae morales, c. 250–252.

[15] Едуард Вельфлін (*Eduard Wölfflin*, латинізовано – *Woelfflinus*; 1831–1908) – швайцарський класичний філолог. Вивчав ідіостиль латинських авторів, захоплювався діахронічним описом латинської мови та лексикографією. Був одним із упорядників «Тезаурусу латинської мови», засновником і редактором наукового журналу «*Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*».

[16] Публій Корнелій Таціт (лат. *Publius Cornelius Tacitus*; 54–117/120 рр. до Р. Х.) – відомий давньоримський оратор, історик і політик.

«Аґрікола»[17], коли позбирав для себе з інших джерел, переважно почав наслідувати Саллюстія[18]. Та після того, як це наслідування в його наступних працях зійшло нанівець, в останній книзі, що зветься «Аннали»[19], залишив справжній і довершений образ Тацітового власного стилю мовлення.

І, як він простежив певні етапи в Тацітовому стилі мовлення, так само, мені здається, слід зробити і щодо *Ціцеронового стилю*, надто ж із огляду на те, що сам Ціцерон не раз розповідає про певну зміну свого стилю мовлення.

Коли Ціцерон прибув до Республіки, в Римі процвітало так зване «*азіанське красномовство*»[20], постійно звертаючись до якого найвищу славу здобув собі *Гортензій*[21]. Спершу його наслідував і Ціцерон, але після дворічної участі в судових розправах, коли його ім'я вже стало дуже відоме на Форумі[22], він, вирушивши з Рима (80/79 рр. до Р. Х.), попрямував до Атен, а згодом, після того як об'їхав цілу Азію[23], прибув на Родос і там звернувся до найвідомішого оратора *Молона*[24]. Той – «як сам [*Ціцерон*] каже у «Бруті»[25] (§ 316) – доклав зусиль, аби в нас, надміру *багатослівних* і *велемовних*, приборкувати певну юнацьку сваволю та нестриманість у мовленні й неначе гамувати нас,

---

[17] «Аґрікола» (лат. «*Agricola*»), або «Про життя і характер Юлія Аґріколи» (лат. «*De vita et moribus Iulii Agricolae*») – твір Таціта, датований 98 р. до Р. Х., біографія його тестя Ґнея Юлія Аґріколи з географічною та етнографічною інформацією про Британію.

[18] Ґай Саллюстій Крісп (лат. *Gaius Sallustius Crispus*; 86–35 рр. до Р. Х.) – давньоримський політик та історик.

[19] «Аннали» (лат. «*Annales*», або «Від смерти Божественого Авґуста» (лат. «*Ab excessu Divi Augusti*») – одна з найбільших і найвидатніших Тацітових історичних праць, що розповідає про часи правління династії Юліїв-Клавдіїв (14–68 рр. до Р. Х.), останній Тацітів твір, який зберігся лише частково.

[20] Азіанське красномовство, або азіанізм – стиль у риториці, що виник в еллініcтичній Греції й надалі поширився в Римі. Назва походить від Малої Азії – батьківщини грецьких представників цього напряму. Для нього були притаманні пишність, емоційність, декоративність вислову, розлогість речень, велика кількість риторичних фігур і гра слів. Найчастіше його протиставляли аттічному стилю.

[21] Квінт Гортензій Гортал (лат. *Quintus Hortensius Hortalus*; 114–50 рр. до Р. Х.) – відомий римський оратор, адвокат і політик. Його промови не дійшли до нашого часу. За свідченнями сучасників, вони вирізнялись «азіанським» пишномовством, поєднаним із акторською майстерністю. Певний час Гортензія вважали найвидатнішим давньоримським оратором, аж доки його перевершив Ціцерон.

[22] Лат. «*in foro*» – «на форумі», тобто в судових, торгових чи загалом суспільних справах, осередком яких був римський Форум.

[23] Ідеться, очевидно, про Малу Азію.

[24] Аполлоній Молон (лат. *Apollonius Molon*, грец. *Ἀπολλώνιος ὁ Μόλων*, діяльність – бл. 70-х рр. до Р. Х.) – давньогрецький оратор, засновник школи риторики на о. Родосі; на противагу «азіанізму» розвивав «аттічний» стиль.

[25] «Брут, або Про знаменитих ораторів» (лат. «*Brutus sive De claris oratoribus*») – Ціцеронів трактат про ораторське мистецтво.

котрі пускалися берега. Таким чином, після двох років я повернувся не лише досвідченішим, але й *немовби перетвореним*». Те саме розповідає Квінтіліан[26] (XII, 6)[27]: «Пішов на науку до Аполлонія Молона, якого також слухав у Римі, щоби себе наново виховати і немовби *перемінити*».

З цих фрагментів стає зрозуміло, який великий вплив на Ціцеронове красномовство мало наставництво Молона. Якщо хочемо дізнатися про коріння того хворобливого *юнацького багатослів'я* (вислів, ужитий також в «Ораторі»[28], § 108), мені видається, це слід пов'язувати з тим пишномовним і гордовитим «*азіанським*» стилем мовлення. Бо щоразу, коли письменники згадують про нього, вони передусім показують, що він *багатослівний* і *велемовний*, як-от у Ціцероновому «Бруті» (§ 51): «[*Оратори*] замало *стислі* та надто *багатослівні*»; [*у творі*] «Про найкращий вид ораторів»[29] (§ 9): «Радше (наслідуймо) тих, у кого *бездоганний здоровий глузд*, властивий "*прихильникам аттічного стилю*[30]", ніж тих, кому притаманна *хвороблива надмірність*, що їх чисельно породила "*Азія*"»; у Квінтіліана (XII, 10, 16) – «що вони ("аттічні ритори") *стислі* та послідовні; в них немає жодної *велемовності*... вони не поширювали нічого пустого чи *надмірного*».

Як стверджує Квінтіліан (XII, 10, 2), вже самого Ціцерона «люди його часу наважувались осуджувати як доволі *пишномовного*, прихильного до "*азіанського стилю*", *багатослівного* та надмірного в повторах» тощо; порівняй із цим фрагмент із «Діалогу про ораторів»[31] (18): «Добре відомо, що й Ціцеронові не бракувало ревних недоброзичливців, котрим він видавався чванливим, *пишномовним* і замало *стислим*, але понад міру нестриманим, *велемовним* і замало "*аттічним*"».

Через це я вважаю, що те *юнацьке багатослів'я*, що його сам Ціцерон засуджує (§ 325)[32] у своїх ранніх промовах, слід пов'язувати із впливом «*азіанського*» стилю мовлення. Якого [*саме*] та скільки [*його*] є у промовах

---

[26] Марк Фабій Квінтіліан (лат. *Marcus Fabius Quintilianus*; 35–95/96 рр.) – давньоримський ритор, адвокат і вчитель красномовства.

[27] «Повчання ораторові» (лат. «*Institutio oratoria*») – єдиний збережений Квінтіліанів твір, присвячений вихованню риторів, де підсумовано здобутки античного ораторського мистецтва.

[28] «Оратор» (лат. «*Orator*») або «Оратор до Марка Брута» (лат. «*Orator ad M. Brutum*») – риторичний трактат Ціцерона, написаний у 46 р. до Р. Х.

[29] «Про найкращий вид ораторів» (лат. «*De optimo genere oratorum*») – Ціцеронів твір про аттічний стиль мовлення; написано в 46 р. до Р. Х. – поміж трактатами «Брут» і «Оратор».

[30] Аттічне красномовство, або аттіцизм – стиль у риториці, що пропагував повернення до методів грецької риторики класичного періоду (V–IV ст. до Р. Х.) та вирізнявся чіткою структурованістю і ясністю викладу. Цей стиль протиставляли тенденціям елліністичної доби, зокрема азіанізму.

[31] «Діалог про ораторів» (лат. «*Dialogus de oratoribus*») – твір Таціта.

[32] «Брут, або Про знаменитих ораторів».

«На захист Публія Квінкція»[33] та «На захист Секста Росція Амерінського»[34], розгляньмо в *першій* частині нашого дослідження.

Проте впадає в око також й *інша* обставина: там, де стиль цих промов значно відрізняється від пізніших, [*він*] водночас у досить багатьох випадках, як я вважаю, схожий на «азіанський» виклад; *мова* ж – *якась розпливчаста через Ціцеронове читання поетів*, здебільшого коміків і трагіків, у котрих він дещо (речення, слова та звороти) запозичив для свого мовлення. Адже навіть у пізніших його промовах іще помітно і сліди «азіанського» стилю, і велику кількість слів та зворотів, які виразно пристосовано до Ціцеронового смаку і які не нагадують мови поетів. Але в ранніх [*промовах*], коли мовлення юнака ще не було досконалим і випрацюваним, він наслідував інші взірці, звідки видно, що [*речі*], які в тих промовах видаються нам дивними, [*а*] в пізніх – ні, просочились у мовлення через читання поетів, і серед цих [*речей*] є навіть чимало таких, що мали належати до *«народної мови»*. Про цю обставину дещо зазначив Вельфлін у своїй розвідці «Зауваги про народну латину»[35] у випуску 34 часопису «Філолог»[36] на стор. 142, і цього мені цілком вистачило, за що тут складаю йому якнайбільшу подяку.

Нарешті, залишається *третє* питання, про яке мені слід вести мову, – про *словотвір* і *синтаксис* [, *а також про те*], наскільки на кожному з цих рівнів обидві ці промови мають певні несхожості з пізнішими.

Також мені здається, що після того, як це дослідження було так укладено, [*воно здатне*] дещо додати до майбутнього повного та довершеного покажчика Ціцеронових мовних засобів, який, безумовно, необхідний з огляду на таке кволе вивчення його стилю, яке навіть сьогодні виявляється у найновіших книгах.

---

[33] «На захист Публія Квінкція» (лат. «*Pro P. Quinctio*») – перша зі збережених судових промов Ціцерона, написана у 81 р. до Р. Х.

[34] «На захист Секста Росція Амерінського» (лат. «*Pro Sex. Roscio Amerino*») – перша промова, присвячена кримінальній справі, й друга зі збережених ранніх промов Ціцерона, написана у 80 р. до Р. Х., яка стала початком його слави видатного оратора.

[35] «Зауваги про народну латину» (нім. «*Bemerkungen über das Vulgärlatein*») – стаття Едуарда Вельфліна, 137–165 с.

[36] «Філолог» (лат. «*Philologus*») – міжнародний науковий журнал, заснований у 1846 р. та присвячений розгляду питань грецької й латинської мови, літератури, культури, історії, філософії тощо.